वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी

कारकप्रकरणम् (११)

११.०६.२०१३

अधिशीङ्स्थासां कर्म (१.४.४६)

- पदद्वयम् । अधि-शीङ्-स्था-आसाम्, कर्म ।
- 'आधारोऽधिकरणम्' (१.४.४५) इत्यतः 'आधारः' इति अनुवर्तते ।
- अधिशीङ्स्थासां कर्मेति ।
- अधिपूर्वाणाम् एषाम् आधारः कर्म स्यात् ।
- अधिकरणसंज्ञापवादः ।
- अधिशेते अधितिष्ठति अध्यास्ते वा वैकुण्ठं हरिः ।
- हरिः वैकुण्ठे शेते/ तिष्ठति / आस्ते इत्यर्थः ।

अभिनिविशश्च (१.४.४७)

- पदद्वयम् । अभि-नि-विशः, च ।
- 'आधारोऽधिकरणम्' (१.४.४५) इत्यतः 'आधारः' इति, 'अधिशीङ्स्थासां कर्म' (१.४.४६) इत्यतः 'कर्म' इति च अनुवर्तते ।
- अभि-नि-इत्येतत्सङ्घातपूर्वकस्य विशतेः आधारः कर्म स्यात् ।
- अभिनिविशते सन्मार्गम् ।
- अभिनिविशते सन्मार्गमिति ।

- ‘परिक्रयणे सम्प्रदानमन्यतरस्याम्’ (१.४.४४) इति सूत्राद् इह मण्डूकप्लुत्या अन्यतरस्यांग्रहणम् अनुवर्त्य व्यवस्थितविभाषाश्रयणात् क्वचित् न ।
- परिक्रयण इति । व्यवस्थितेति । मण्डूकप्लुत्येति ।
- पापेऽभिनिवेशः ।

उपान्वध्याङ्वसः (१.४.४८)

- एकपदात्मकं सूत्रम् । उप-अनु-अधि-आङ्-वसः ।
- ‘आधारोऽधिकरणम्’ (१.४.४५) इत्यतः ‘आधारः’ इति, ‘अधिशीङ्स्थासां कर्म’ (१.४.४६) इत्यतः ‘कर्म’ इति च अनुवर्तते ।
- उपान्वध्याङ्वसः ।
- उपादिपूर्वस्य वसतेः आधारः कर्म स्यात् ।
- उपवसति अनुवसति अधिवसति आवसति वा वैकुण्ठं हरिः ।
- वैकुण्ठे वसति इत्यर्थः । उपसर्गाः आधारत्वद्योतकाः ।

अभुक्त्यर्थस्य न (वा)

- भोजननिवृत्तिवाचकस्य वसेः आधारस्य कर्मत्वप्रतिषेधः इति यावत् ।
- अभुक्त्यर्थस्य नेति ।
- वने उपवसति ।

कर्मसंज्ञा – सङ्क्षेपः

- मुख्यं कर्म
  - कर्तुरीप्सिततमं कर्म (१.४.४९)
  - तथायुक्तं चानीप्सितम् (१.४.५०)
  - कर्तुः इष्टतमं वा, उपेक्ष्यं वा, द्वेष्यं वा – व्यापारजन्यफलाश्रयः कर्म ।
- गौणं कर्म
  - अकथितं च (१.४.५१)
  - परिगणितानां धातूनां प्रयोगे अपादानादिकारकैः अविवक्षितं कारकं कर्मसंज्ञां प्राप्नोति ।
  - अकर्मकधातुभिर्योगे देशः कालो भावो गन्तव्योऽध्वा च कर्मसंज्ञक इति वाच्यम् (वा)

कर्मसंज्ञा – सङ्क्षेपः

- णिजन्तप्रयोगे प्रयोज्यकर्तुः कर्मत्वम्
  - गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थशब्दकर्माकर्मकाणामणिकर्ता स णौ (१.४.५२)
  - नीवह्योर्न (वा)
  - नियन्तृकर्तृकस्य वहेरनिषेधः (वा)
  - आदिखाद्योर्न (वा)
  - भक्षेरहिंसार्थस्य न (वा)
  - जल्पतिप्रभृतीनामुपसंख्यानम् (वा)
  - दृशेश्च (वा)
  - शब्दायतेर्न (वा)
  - हृक्रोरन्यतरस्याम् (१.४.५३)
  - अभिवादिदृशोरात्मनेपदे वेति वाच्यम् (वा)

कर्मसंज्ञा – सङ्क्षेपः

- आधारस्य कर्मत्वम्
  - अधिशीङ्स्थासां कर्म (१.४.४६)
  - अभिनिविशश्च (१.४.४७)
  - उपान्वध्याङ्वसः (१.४.४८)
  - अभुक्त्यर्थस्य न (१.४.४९)

कारकद्वितीया

- अनभिहिते (२.३.१)
  - अभिधानं च प्रायेण तिङ्कृत्तद्धितसमासैः ।
- कर्मणि द्वितीया (२.३.२)
  - अभिहिते कर्मणि प्रातिपदिकार्थे प्रथमा ।